

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
жетектөөчү илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ДИН ТААНУУНУН АҢ-СЕЗИМДИН ӨНҮГҮШҮНӨ ЖАНА
ДЕН СОЛУККА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

*Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ
СОЗНАНИЯ И ЗДОРОВЬЯ

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Leading Researcher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

ON THE DEVELOPMENT OF CONSCIOUSNESS OF
RELIGION AND INFLUENCE ON HEALTH

Аннотация: Макалада материалисттик жана идеалисттик философиянын позициясынан аң-сезимдин аныктамасы берилген. Аң-сезими өнүккөн адамдын, негативдүү ойлордон аң-сезимин тазалаган адамдын белгилери, окуучулардын гармониялуу өнүгүшүндө аң-сезимди өнүктүрүүнүн ролу баяндалган. Аң-сезимди өнүктүрүүдө дин таануу билиминин мааниси, алардын окуучулардын ден соолугуна таасири жазылган.

Аннотация: В статье анализируется влияние религиозного воспитания на развитие сознания и здоровья учащихся. Говорят, что по мере развития сознания очищаются негативные мысли, что будет

способствовать гармоничному развитию учащихся. Отмечено значение религиозного воспитания в развитии сознания, их влияние на здоровье учащихся.

Annotation: The article analyzes the impact of religious education on the development of students' consciousness and health. It is said that as the consciousness develops, negative thoughts will be cleared and it will contribute to the harmonious development of students. The importance of religious education in the development of consciousness, their impact on the health of students is written.

Түйүндүү сөздөр: аң-сезим, акыл-эс, рационалдуу, иррационалдуу, ойлом, аура,

философия, дин таануу, физикалык, психикалык, гармония, ден соолук ж.б.

Ключевые слова: *сознание, разум, рациональное, иррациональное, мышление, аура, философия, религиозоведение, физическое, психическое, гармония, здоровье и т.д.*

Key words: *consciousness, reason, rational, irrational, thinking, aura, philosophy, religious studies, physical, mental, harmony, health etc.*

Киришүү. Аң-сезим адам баласына гана таандык. Бир жагынан аң-сезим баш мээнин иштөөсүнө байланыштуу, экинчи жактан адамдар менен болгон карым-катнаштан, эмгектен, сезимталдыктан топтолгон тажрыйбаларды өздөштүрүүдөн көз каранды боло турган психологиялык категория. Адамдык баш мээге ээ болуп туруп, адам коомунан ажырап калуудан аң-сезим өспөй тургандыгын далилдеген фактылар арбын. Ошондуктан аң-сезимди коомдук өнүгүүнүн жыйындысы катары кароого болот.

Ар кайсы доорлордо адамдардын илимий билимдерди өздөштүрүшүнө жараша, аң-сезимдин табиятын түрдүүчө ырастап келишкен. Акырындап отуруп аң-сезимди философиялык категория катары изилдеген бир нече көз караштар, илимий багыттар жаралган. Ала турган болсок: материалисттик, идеалисттик, объективдүү, субъективдүү, таанып билүүчү, эмоционалдуу, рационалдуу, социалдык, биологиялык, илимий, турмуштук, жеке, коомдук, атеисттик, диний ж.б. [1].

Аң-сезимдин табиятын түшүндүрүүдөгү жогоруда аталган илимий багыттар, доордун ыргагына ылайыктуу көз караштарын сунуштап келишти. Бирок, ар бир коомдук формациянын өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү, аң-сезим категориясын түшүндүрүүдө өз таасирин тийгизип отурган деп айтууга негиз бар. Ала турган болсок, союз мезгилинде материалисттик жана идеалисттик агымдын ортосундагы талаш-тартышка жол ташталып, материалисттик көз караш илимий багыт катары кабыл алынгандыгы талашсыз. Акыркы чейрек кылымдан ашык мезгилдеги коомдук-экономикалык өзгөрүүлөр, союздун көз каранды эмес мамлекеттерге бөлүнүп

кетиши, сырткы таасирлер жана дин таануу предметтеринин мектептерде, жогорку окуу жайларда окутула башташы, бул багыттагы ой жүгүртүүлөрдү кайра карап чыгууга “чакырык” таштап, билим берүү майданында жана жаш муундарды тарбиялоодо алдыңкы иш мерчемине айланып отурат. Ошондуктан аң-сезимге жана окуучулардын ден соолугуна тийгизген таасирлерге башка өңүттөн анализ жасоо, педагогика илиминдеги заманбап, актуалдуу маселелердин бири.

Изилдөөнүн максаты. Дин таануунун окуучулардын аң-сезимине жана анын гармониялуу өнүгүшүнө тийгизген таасирин анализдөө.

Негизги мазмуну. Психика жана аң-сезим мээнин, жүрөктүн продуктусу. Психика жалпы түшүнүк б.а. жаныбарларга жана адамдарга да таандык. Ал эми аң-сезим адамга гана таандык психикалык процесс. Сырткы дүйнөнүн таасири аркылуу адекваттык анализаторлор (кулак, көз, мурун, тил, тери) маалымат алышып, ал сырткы таасирлер ички энергияга айланып, андан кийин мээге жеткирилет. Таасир эткен нерселер жөнүндөгү маалыматтар тиешелеш түрдө (үн, жарык, жыт, даам, температура) мээде «из» калтырат. Баш мээден келген маалыматтарды таануу процесси ишке ашып, тиешелүү жооптор жөнөтүлөт. Мээдеги мындай акыйкаттын чагылышын «аң-сезим» деп аташат. Бул сыяктуу аныктамалар арбын, биз бир нечесине токтолуп көрөлү.

«Аң-сезим дегенибиз – бытиенин, акыйкаттын адамдын ойлومунда чагылышы» [1]. «Аң-сезим дегенибиз – сезимге, туюмга негизделген рухий жана материалдык түшүнүктөрдүн ойлумдогу биримдиги» [6].

Тарыхка кайрылсак, белгилүү грек философтору: Сократ, Платон ж.б. ой, рух, идея, аң-сезим жөнүндө трактаттарды калтырышкан. Платон: «Өзүн өзү кыймылга келтирген жан, ал (кудай) өлбөйт, дүйнөнү ал башкарат» деген. [2, 209-б.]. Субъективдүү идеализмдин өкүлдөрү: Дж. Беркли, Д. Юм, Э. Мах, Р. Авенариус, В.А. Базаров ж.б. бул багытта өз ойлорун айтышкан. Австриялык идеалист Э.Мах: «Физикалык нерсе, психикалыктан жаралат» – деген [14].

Адам алдына койгон максатын ырааттуулук менен иш жүзүнө ашыра алса, ал аң-сезимдүүлүккө жатат. Адам мурда ниеттенбей, анын эркине баш ийбей өзүнөн өзү ишке ашкан нерсени стихиялуу деп аташат. Турмуштук маселелерди, өз абалын, алжайын, башкалардын билгенин билүү – аң-сезим деп аталат [11]. Орусча ал – «сознание», т.а. башкалардын билгенин билүү, сезүү, түшүнүү – бул аң-сезим. Аң-сезимдин психологиялык мүнөздөмөсү – өзүн өзү объект катары таануу, реалдуулукту элестетүү, түшүнүү, кыялдануу, өзүнүн жүрүм-турумун көзөмөлдөө, адамдар менен мамиле түзүү, эске тутуу, келечек муунга билим берүү, максатын аныктоо, тандоо, эмгектенүү ж.б.

Изилдөөнүн жыйынтыгын талдоо.

Психология илиминде аң-сезимди өнүктүрүү өтө татаал маселе болуп саналат. Аң-сезимге бир нече аныктама берилгендигине карабастан, анын табияты толук аныктала элек. Бул маселе боюнча көптөгөн суроолорго жооп жок. Адамдын аң-сезими рефлексивдүү жөндөмү менен байланышы бар, – деп ырасташат психологдор, б.а. ал өзүн жана башкаларды таанып билүүгө даяр болот.

Илимий билимдер албетте, аң-сезимди өнүктүрүүнүн бирден бир фактору экендиги талашсыз. Бирок, аң-сезимдин толук өнүгүүсүн камсыз кыла албай жаткандыгын далилдеген фактылар бар. Ала турган болсок, азыркы кыргыз коомундагы илимий жетишкендиктерге ээ болгон, билимдүү деп эсептелген адамдардын өздөрүнүн функционалдык милдеттерин аткарууда жана мамлекеттик иштерге барганда жасаган иштери аң-сезимдүүлүктүн төмөнкү чегинде тургандыгын далилдеген фактылар арбын. Мындай фактылар бардык чөйрөдөн табылат. Экинчи далил катары, билимдүү деп эсептелген фашисттердин экинчи дүйнөлүк согуштагы аракеттери, үчүнчүдөн совет доорундагы күнөөсүз адамдардын репрессияга кетиши, төртүнчүдөн дүйнөнү талкалоого жетишерлик массалык кыруучу куралдарды өндүрүү жана билимдүү адамдардын венерологиялык ооруларга чалдыгышы ж.б. толуп жаткан фактыларды

келтирүүгө болот. Мындан: «Илимий-техникалык прогресс адамды космоско жеткирди, бирок адамдын аң-сезиминин, рухунун табиятын таануу боюнча маселе бар», - деп айтканга кошулууга аргасызбыз [8, 61-б.].

Мындан неотомист педагогдордун: «...дүйнө түзүлүшүн, жашоонун маңызын жалаң илим аркылуу таанып билүү мүмкүн эмес. Аны жогорку аң-сезим менен гана таанып-билет. Адамдын жогорку аң-сезими кудайды сүйүү, ага жакындоо аркылуу өнүгөт», - деген тактоолорун карманууга боло тургандыгы сунушталууда [10]. Башкача айтканда дин таануу билиминин – жогорку аң-сезимди өнүктүрүүгө салымы бар.

С.Н. Лазарев: «Жогорку Аң-сезим (Кудай) менен байланыштагы адамдын аң-сезими тез өнүгөт. Ал андоо (подсознание) менен байланышта болот, б.а. адамдын интуициясы тез өнүгөт. Адамдын аң-сезими канчалык жогоруласа, эл ичинде эмоционалдык байланыш бекем болот. Андай элдин жүрүм-турум модели ар түрдүү, жашап кетүү мүмкүнчүлүгү жогору болот. Адептик аң-сезимдүүлүктөн ыймандуулук өсүп чыгышы мүмкүн. Адептик аң-сезимдүүлүк элди, адамды жакшы көрүү, мээрим аркылуу калыптанат», - деген [6, 63-б.].

Балага түшүнүүгө акыл, жөндөм, тапкычтык, шык, зээн, зиректик берилген. Тынымсыз рухий аракетин бар окуучу аң-сезимин өнүктүрүп, бийик сапаттарга жете алат. Айкөлдүк, кең пейилдик ж.б. изги сапаттарга ээ болуу менен, адам бардык макулдуктардан жогору чыга алат. Мындай сапаттарды алып жүргөн элдердин арасында биздин кыргыз эли да бар экендиги маалым. Албетте андай баалуулуктарга жетүүнүн түрдүү булактары бар. Биз макалада диний билим берүүнүн да таасири бар экендигин көрсөтүүгө далалат жасадык.

Ал оюбузду далилдөө иретинде айрым изилдөөлөргө токтолуп көрөлү. Ала турган болсок, Муса Кязым Гульчур «Культура поведения в исламе» деген китебинде: «Динди өздөштүргөн, жакшы тарбия көргөн адептүү адам ихсан деңгээлине жетет. Ихсан Кудайдын көз алдында болгон деген

маанини билдирет, б.а. жашоосунда, ишинде Кудай аны көрүп тургандай, ал өзү аны көрүп тургандай аракеттенген адам «ихсан» түшүнүгүн түзөт», - деген [7, 7-б.]. Ошондой эле: «Адамдын аң-сезимин, акыл-эсин илимди (дин таанууну) терең өздөштүрүү менен, жүрөгүн таза аруу сезимдер ээлегенде акылмандык (даанышмандык) көндүмгө ээ болот», - деп белгилейт [7, 27-б.].

Билим – адамды башкалардан жогорку даражага жеткирүүгө өбөлгө болот. Акылмандуулукка, адамды негизги максатынан алыстатпаган билимди өздөштүрүү жана руханий практика менен гана адам ыймандуулукка жетишет. Ыймансыз адамдын аң-сезими бүлдүрүүчү болушу мүмкүн. Мисал катары, коомдо болуп жаткан бүлдүрүү, жардыруу, киши өлтүрүү, суицидге азгыруу ж.б. программанын иштелип жаткандыгы ыймансыздыктын кесепети деп айтууга болот. Бул жерде динди жамынып алгандар да жок эместигин белгилеп кеткибиз келет.

Биз сөз кылып жаткан багытта К. Тепервейн: «Аң-сезими жогору адамдарда коркуу, агрессивдүү сезимдер болбойт. Аны турмушунда өткөнү өкүндүрбөйт, жокчулугу басынтпайт, түйшүгү оордук кылбайт, ага жандын тынчтыгы, рухий жигердүүлүк мүнөздүү. Анын көңүлү көтөрүңкү болот. Адамдын негизги максаты – дүйнөнү, өзүн таануу, руханий өнүгүү, билимин өркүндөтүү, аң-сезимин жогорулатуу, эмгектенип, бактылуу жашоо. Башканы билген акылдуу, өзүн билген акылман, өзүн таанып билүү үчүн акыл-эстин, дилдин, насилдин, напсинин, рухтун, аң-сезимдин табигатын билүү керек», - деген [12].

Акылдын, аң-сезимдин, жогорку аң-сезимдин айырмасын С. Ключников «14 уроков по развитию интуиции» деген эмгегинде жөнөкөй арабаны, арабакечти экипажды жогорку аң-сезим менен салыштырып, түшүндүрөт: «Араба – денеси, аты – жаны, аттын тартиптүүлүгү – эмоциясы, арабакечи – акылы, божусу – эрки, кожоюну – жогорку аң-сезими» [5]. Бул мисалга напси менен рухту кошумчаласа толук болмок. Руху өнүкпөй калган адамда напси үстөмдүк кылат. Акыл-эс напсинин кызматын атка-

рып, аң-сезим пас калыптанат. Руху өнүккөн адамдын аң-сезими жогору болот. Напси рухунун кызматында болот. Аң-сезими жогору адамдар турмуштук маселелерди жеңил чечет. Напсинин кызматындагы аң-сезим оор маселерди чечүүгө алсыз. Кыйынчылыктын көптүгү турмуштук маселелерди чечүүгө аң-сезимдин даяр эместиги менен байланыштуу.

Бул боюнча Р. Стоун: «Туура чечимди акылы, жүрөгү (руху), жогорку аң-сезими гармониялуу адам гана чыгарат. Жогорку аң-сезим жер жүзүндөгү олуттуу милдетти аткаруу максатын көздөйт. Адамзаттын өнүгүшүнө салым кошот. Аң-сезими өнүгүп жаткан адам оптимист болот. Аң-сезим – рухий энергия, оптимизм – күч, эң жакшы сапат. Караңгылыкта күч болбойт. Аң-сезимдин табигатын рухий мыйзамдарды өздөштүрүү аркылуу гана түшүнүүгө болот. *Аны физикалык дүйнөнүн мыйзамдарынын негизинде түшүнүүгө мүмкүн эмес. Кудайга сыйынган адамга Анын (Кудайдын) назары түшкөндө, өз ара жактырганда, адамдын кан тамырынын, мээсинин оң жарым шарынын ар бир клеткасы энергияга толот. Анда адам өзүн, дүйнөнү өзгөртүүгө жөндөмдүү сыяктуу сезет. Адамды ойлор басат, шыктандырат, мээге чыгармачыл ойлор келет.* Андай адамдын тегерегиндеги аалам жарык, адамдар ыймандуу болуп, өркүндөп, өрчүй баштайт... Аны жакшы көргөн адамдардын арасынан нур чачкан сыяктуу адамдарга мээрим төгөт, адамдарга жакшылык кылгысы келип калат. Адамдын мотиви жакшырат, ою оңолот. Дин таануу адамдын акыл-эсине таасир этет, кыялды, ойду башкарууга арналган сеанстар (намаз, куран окуу, зикр ж.б.) дилине оң таасир этет. Ошентип аң-сезим өзгөрөт», - деген [11, 14-б.].

Сыйынуу маалындагы аң-сезимдин өзгөрүүсүн Санкт-Петербургдагы В.М. Бехтерев атындагы университеттин окумуштуулары энцефолограммага тартып алышкан. Натыйжасы окумуштууларды таң калтырган. Сыйынуу маалында адамдын мээсинин иштеп жаткандыгын күбөлөндүргөн электр импульсу толук токтойт. Б. Арановичтин

билдирүүсүнө караганда: «Сыйынуу маалында адам реалдуулуктан бөлүнөт. Ошол мезгилде патологиялык байланыштар толук үзүлөт. Адамдын реалдуулуктан бөлүнүшү ар кандай оорулардан арылууга өбөлгө болот». Эксперименттин жетекчиси: «Аң-сезимдин сыйынуу абалын – гармонияга жакындоо жолу», - деп атаган. Электр импульсунун үч абалынын (альфа, дельта, тета) сыйынуу абалда альфа, тета ритми токтойт. Адамдын жогорку аң-сезими активдүү болгондо гармониялуу өнүгөт. Жогорку аң-сезим адамдын өздүк жана коомдук эгосунун аракети толук токтогондо (өчүрүлгөндө) аракеттенет, б.а. сыйынган маалда гана эго токтоп, жогорку аң-сезими аракеттенет. Өнүгүү аң-сезимдин бардык деңгээлинде активдүү аракеттенгенде ишке ашат. Анда адам иррационалдуу ойго келет. Иррационалдуу ойлом рационалдуу ойломдон масштабдуу.

С.Н. Лазарев: «Батыш элдеринин психикалык көйгөйлөрү көп болгондугу – иррационалдуу ойломго аз орун берилип, батыш философиясына, психологиясына көп орун берилгендигине жана аң-сезимге аз орун берилип, логикага көп орун берилгендигине байланыштуу. Иррационалдуу ойломго орун берилбесе, үй-бүлөнү сактап калуу кыйын. Анда жеке эго деформацияланат, социалдык эго нормалдуу болбойт. Адам элден, тамырынан үзүлөт. Динге ишеними жок батышта иррационалдык ойлом аз, үй-бүлөнү сактап калуу кыйын, индивид деформацияланган» [6, 166-б.].

Чыгармачыл ой жүгүртүүсү өнүкпөгөн элде реалдуу өнүгүү болбойт. Чыгармачыл ойломдун өнүгүшүндө интуиция өтө маанилүү. «Адамдын аң-сезимине интуитивдүү ой Жогорку Аң-сезимден (Кудайдан) келет. Айрым окумуштуулар интуитивдүү ой аңдоодон (из подсознания) алынат деп ырасташат. Мисалы, М. Фредерик Майер, Дж. Кехо. Бирок бардык окумуштуулар динди тааныган адамдардын интуициясы жакшы өнүгө тургандыгын танышпайт [5].

Өз маданиятынын аруулугун улуктап, келечек муундун ыймандуу өсүшүнө камкордук көрбөгөн улут, башка элден артта

калат. Аң-сезимди негативдүү ойлордон тазалоо техникасы мектепте жеткиликтүү үйрөтүлбөйт. Натыйжада окуучулар кыйналып чоңоюуда. Алардын психикалык (агрессия, депрессия ж.б.), соматикалык көйгөйлөрү бар. Аң-сезимдин негативдүү ойдон тазалоону үйрөтүп койсо, көп маселе чечилет. Аң-сезимдин негативдүү ойлордон тазалаган адамдын белгилери: өзүн көзөмөлдөйт, позитивдүү ойлонот, башкалардын маанайын көтөрүүгө аракеттенет, жардам берүүгө күчүн аябайт, конструктивдүү ойлонот, оптимисттик духка ээ, көңүлү көтөрүңкү, өзүн кармай билет, кечиримдүү, оор ишке бел байлап киришет, стресстен кутулат, ак ниеттүү, милдетин билет, бийликке баш иет, өзүн өзү урматтайт, өз проблемасын өзү чечет, өзүн бактылуу сезет [4, 252-б.].

Аң-сезимди өнүктүрүү боюнча психотроника илиминин биринчи изилдөөчүсү Калифорниядагы Мехучинск университетинин философия илиминин доктору Р. Стоундун пикири боюнча: «Аң-сезимдүү түрдө чыгармачыл, конструктивдүү максатка умтулуу керек. Ааламдык Аң-сезим, Рухий Күч (Кудай) деген түшүнүк бар. Ал адамдын аң-сезиминен алда канча жогору. Адамдын аң-сезими чектелүү. Адам үчүн Ааламдык Аң-сезимге байланышуу (оюн ага концентрациялоо) – жогорку максат. Космостук Аң-сезимди (Кудайды) сүйүү – адамдын чыныгы милдети», - деген [11].

Академик Г.П. Грабовойдун пикири боюнча: «Адамдын аң-сезими Ааламдык Аң-сезимдин элементи, ал өзгөрсө, башкалардын аң-сезими да өзгөрөт. Чөйрөгө жамааттык аң-сезимдин таасири чечүүчү роль ойнойт. Эгерде жамааттык аң-сезимди дүйнөнү сактоого, гармониялуу өнүгүүгө, физикалык денени бактылуу, узак жашоого бурса, чындыгында ошондой болот. Ой формасын, аң-сезимдин түзүмүн максаттуу өзгөртүүгө үйрөнүп, ар бир окуяны жагымдуу жакка өзгөртүүгө болот», - деген [3, 14-б.]. Анын лекцияларында Кудай, сүйүү, аң-сезим, жан, рух, Жаратуучунун аракет этүү областы деген сыяктуу маанилүү категориялар колдонулат.

Жыйынтыктап айтканда окумуштуулардын: «Илимий-техникалык прогресстин натыйжасында коом өнүгүп, аң-сезим жогорулаган мезгилде дин соолуйт» - деген гипотезасы бир жактуу кабыл алууга болбой тургандыгы белгиленип отурат. Дин таануу дүйнө жүзүндө салмактуу позицияга ээ болуп бара жатат.

Эми дин таануунун ден соолукка тийгизген таасирин карап көрөлү. Адамдын ден соолугу жалаң эле диета, тазалык ж.б. физикалык тарбиянын нормаларын сактоо менен чың болбойт. Ден соолук адамдын ички рухунан (эмоция, ой, нерв), аң-сезиминин абалынан да көз каранды. Бактылуу ойлорду ойлогон адам бактылуу адамдарды өзүнө тартып турат жана тескерисинче. Эл кимге (эмнеге) көңүл бөлсө, ошол объект менен байланышта жашайт [13, 86-б.]. Адам жаман иш кылса, абийирдин азабын тартат, нерви бузулат. Анан кылган иши менен рухунун (абийирдин) чечими дал келбегендиктен жүрөгү (руху) ооруйт (душа болит), аурасы деформацияланат. Рух дайыма туура чечим чыгарат, ал баарын «көрөт» [3, 42-б.].

Дарт аурадан башталат, деп ырасташат медиктер. Кийин денеге өтөт. Терс ойлорду, сезимдерди оңдобосо, аура деформацияланат, анан соматикалык дартка өтөт. Чыгыш медиктери аура аркылуу диагноз коюп, дарылашат. Аура – эфирдик, астралдык, интеллектуалдык, каузалдык (күнөө сезими менен байланышкан) «денечелерден» турат. Биз себебинен кутулбай, натыйжасы менен күрөшүп жатабыз. Дарттардан кутулуунун туура жолу – өзүн өзү көзөмөлдөө, адеп-ахлагын, аң-сезимин өнүктүрүү, физикалык жана руханий тарбияны кабыл алуу.

Ауранын тазаланышынын зарыл шарты – бата алып жашоо. Батанын мааниси терең, ал ыйык сөздөрдөн турат. Бата уйкаш сөздөрдөн куралып, жакшы тилек камтылып айтылат. Бата – улуу муундун кичүү муун менен байланышы. Бата да, каргыш да – бизди курчап турган микро дүйнө. Бизди курчаган дүйнө батага толсо, аура таза, каргышка толсо, ал булганч болот. Бата жана

каргыш өмүр бою адамдын эске тутумунда сакталат.

Оорулуунун ден соолугун нормалдаштыруучу система (кол саат сымал билерик түрүндө аппарат) иштелип чыккан. Академик Г.П. Грабовойдун пикири боюнча: «Бардык ооруну (аң-сезимди негативден тазалап) айыктырууга болот». Анын дабалоо (дарылоо) методологиясы «Аң-сезимдин технологиясы» - деп аталат. Айыккысы келген адам дарттан арылуу жөнүндө ойлонуш керек. Негативдүү ойлордун тегерегинде ойлогон адамга ал түзүлүштүн (аппараттын) пайдасы жок.

У. Шекспир: «Дүйнөнүн баары театр сыяктуу, биз баарыбыз андагы актерлорбуз» - деген. Окумуштуулар бала чактан баштап, турмуштун «чоң театрындагы пьесаны» көрүшкөн. Көпчүлүк пьесадагы чөйрөнү реалдуу кабыл алышат. Ошондуктан адамдардын көйгөйү көп. Көйгөйдү азайтуу үчүн пьесага жараша окуучуга өзгөрүү керекпи же пьесаны өзгөртүү керекпи? - деген суроо туулат. Пьесаны окуучу өзгөртө албайт, динди тааныса, пьесанын маанисин түшүнүп, өзүн өзгөртө алат.

А. Нотин: «Адамзаттын өнүгүү тарыхында коомдук экономикалык формациянын алмашуусу элдин рухий абалынан, аң-сезиминин өсүшүнөн көз каранды. Ар бир адамдын аң-сезиминин өнүгүшүнө жараша, коом өнүгөт. Жер шарында өтүп жаткан процесстердин кыймылдаткыч күчү – көбүнчө адамдардын аң-сезими аркылуу ишке ашууда. Турмушта элдин тарткан азабынын баары аң-сезимдин пастыгы менен байланыштуу», - деген [9, 272-б.]. Ошондуктан мезгил жана мейкиндик – аң-сезимдин конструкциясы, анын ичинде өтүп жаткан окуяларды жакшы тарапка өзгөртүүгө болот.

Корутунду. Аң-сезимдин өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлор арбын. Грек философторунан баштап, азыркы мезгилге чейинки илимий фактыларга таянып, коомдо болуп жаткан өзөрүүлөргө анализ жасап, дин таануунун адам баласынын дүйнө таанымынын калыптанышына жана аң-сезиминин өнүгүшүнө оң таасири бар экендигин

белгилөөгө болот. Элибизде, «кудайдан коркпогондон корк» деген сөз бар. Кудайдан коркпогон адамдын колунан күтүлбөгөн терс жорук-жосундар келе бере тургандыгы белгиленди.

Аң-сезими жогору, эл менен мамилеси гармониялуу адамдардын руху соо болот. Байыркы римдиктер рухтун соолугу адамдын ден соолукта болушунун зарыл шарты экендигин билишкен. Азыр көп оорулуулар илимий медицина аркылуу сакайып кете албай жатышат. Медицина өнүгүп жатат, бирок элдин ден соолугу начар. Бул – адептик-ахлактык, рухий кризистин натыйжасы. Көп дартка психикалык факторлор себеп болот. Адамдын рухун дабалабаса, психика айыкпайт жана психиканы дабалабаса, дарт айыкпайт. Мындай шартта медицинага акыл-эстүү карап, үчөөнү (рухту, психиканы, денедиги дартты) чогуу дарылоо орундуу. Ал үчүн рухий тренинг, ниетти оңдоо, ойду көзөмөлдөө, мүнөздү тарбиялоо, бата алуу ж.б. усулдар жардам берет. Окуучуларды туура ой жүгүртүүгө үйрөтүүнүн келечеги чоң.

Илимий ачылыштарды окумуштуулар жасашат, анын деңгээли окумуштуулардын аң-сезиминин абалы аныктайт. Жамааттык аң-сезимди өнүктүрүү – илимдеги негизги импульс болмокчу. Жамааттык аң-сезимди өнүктүрүү үчүн өзүндүн жеке аң-сезиминди өнүктүрүп, өзгөртүш керек. Башканы тарбиялоо усулу бул жерде жетишсиз. Адамдын интеллектин, аң-сезимин, ойломун, сезимдерин өркүндөтүү, адамды Аалам менен гармониялуу мамиле түзүүгө үйрөтүү дегендик. Бул багыттагы иштерди колго алуу педагогика илимине ийгилик алып келери талашсыз.

Адабияттар:

1. Бобров В. Введение в философию: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 286.
2. Гегель Г.В. Избранные соч. – М., 1965. Т.1. – С. 552.
3. Грабовой Г.П. Воскрешенье людей и вечная жизнь – от ныне реальность. – М.: Издатель А.В. Калашников, 2003. – С. 736.
4. Жумабаева Г.А. Адамзаттын рухий өнүгүшүндө диний билимдин ролу. – Бишкек, 2013. – 225-б.
5. Ключников С.Ю. 14 уроков по развитию интуиции. – М.: АСТ, 2005. – 310 С.
6. Лазарев С.Н. Диагностика кармы. – Часть 6. – СПб: Б.и., 2005. – С. 166.
7. Муса Кязым Гульчур. Культура поведения в исламе. – М.: Изд. Диля, 2008. – С. 184.
8. Марзие Яхьяпур. Этика в исламе. – Тегеран: Изд. Элм-о-Адаб, 2020. – С. 107.
9. Нотин А. Какая элита нам нужна. Попытка кризисной диагностики. // Педагогика. – №6. 2009. – С.278.
10. Подласый П.П. Педагогика. – М. Владос. 2003. – С. 107
11. Стоун Р. Небесная 9-11. Как обращаться за помощью к правому полушарию мозга. – Киев, 2000. – С. 14-19.
12. Теппервайн К. Как противостоять превратностям судьбы. – СПб.: Питер, 1996. – С. 201.
13. Жумабаева Г.А. Окуучуларды рухий тарбиялоодо көрсөтмө-багыт берүүнүн мааниси // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2018. – №3 (46). – С. 84-88.
14. Маликов К. Мусулман жамааты менен иш алып баруу боюнча теориялык жана практикалык негиздер // Ислам боюнча окуу куралы. – Бишкек, 2013. – 264 Б.

*Рецензиялаган:
Коңурбаев Т.А.,
психология илимдеринин кандидаты*